

## Kultura, sors és tudomány.

**A**ZOK A TÁMADÁSOK, amelyek az utolsó hónapok folyamán a ma Magyarországon kibontakozásban lévő új műveltség-történeti felfogást érték és érik, arra indítanak, hogy megkíséreljem az új módszer célkitűzéseit röviden kifejteni. Az új műveltségtudományi módszernek itt, magyar földön kettős célja van. Az első teljesen szellemi-tudományos célkitűzés. Meg akarjuk mutatni és meg akarjuk magyarázni a magyarságnak az emberi szellem történetében az emberi szellem értékeit. Itt természetesen a magyar szellemről és a magyar történevről is szó van, amit meggyőződésünk szerint senki még elégséges módon meg nem magyarázott. Már egy olyan igénytelen kísérlet is, mint amilyen a „Mi magyarok“ volt, megmutatta, minő kincsek rejlenek itt a mélyben történetünk valamennyi korszakában...

A másik cél praktikus. A világtörténet útja egyre nagyobb egységek kibontakozása felé vezet. A magyar szellemnek nem lehet célja az, hogy egy ilyen nagyobb egységben nyom nélkül alámerüljön. Ahogy társadalmi struktúráknak is meg kellett nyitnia féltékenyen őrzött kínai falait, mivel Európában európaiak vagyunk, úgy szellemi életünk sem zárkozhat el — soha nem is zárkozhatott el — az európai fejlődés elől. A magyar szellem e század elejei elzártágát felismerve sarkig tárta kapuit a Nyugat előtt, s az aki onnan betört „új időknek új dalaival“, nem volt-e mélyebben, igazabban magyar, mint az elzárkózó epigonok, kik még akkor is Petőfi és Arany hatalmas örökén kérődztek? A mi helyzetünk hasonló. Megint eljött ideje annak, hogy befogadjuk Európát. Megint rá kell bukkannunk a mélyebb magyarságra, ami azt is jelenti, hogy a háború utánra világviszonylatban versenyképes magyar szellemiséget kell létrehozunk, ha még egyáltalában élni akarunk.

AZ UJ MÓDSZER alap gondolatát nagyon könnyű körvonalazni: a magyar műveltségtörténetben eddig minden tényt vagy folyamatot *kivülről* néztek, a vizsgáló szubjektum előre elkészített eszközeivel *kivülről* közeledett a vizsgálandó objektum felé, — napjaink műveltségtörténetésze *belülről* vizsgálja a folyamatokat és tényeket.

Ez a belülről nézés mindjárt érthetővé lesz, ha példával világítom meg. Az új műveltség szemlélet Magyarországon szívesen idézi *Hóman Bálintot*, aki a Magyar Történet királyportréiban először adott pszichológiailag indokolt, belülről — a jellemzett jelenség szempontjából — motívált és kidolgozott részleteket. (Pl. Imre és András jellemzése a II. kötet elején). Ezek a részletek voltak azok

a pontok, amelyekre az új magyar történetsszemlélet kiindulásakor rátámaszkodhatott. A következő lépés már magától adódott: el kellett jutnunk egész történeti folyamatok, végre az egész történet pszichológiai értékeléséhez. Amint ez a pszichológiai elem hatalmába kerítette a fakó adatokat, azok egyszerre életre támadtak kezeink között, egyszerűen azért, mert újra ott állott mögötte, mint ható és alkotó, az egyszerű ember. Fel kellett ösmernünk, hogy a történet igazi célja nem a gazdasági folyamatok rekonstruálása, — bár a gazdaságtörténet forrásai is fontosak lehetnek a maguk helyén, — nem is multbavétített szociológia, hanem egészen egyszerűen a „wie es eigentlich gewesen“ Ranke-i tétele. Fel kellett ösmernünk, hogy a történelemmel való foglalkozásnak praktikus értéke nincsen, de igenis van existenciális értéke a történelmet bűvárló vagy az arról olvasó számára, mert a maga módján ugyanazt szolgálja, mint a modern pszichológia legértékesebb ágai: a szembesítést őseinkkel.

Érthető most már, hogy miért nem érdeklik a modern műveltség-történészt a külső hatások és a külső események, miért van számára a történetnek belső, *existenciális* értéke.

Amikor pedig elérkeztünk az existenciához, — a léthez, amely mutatkozik, formát ölt, de nem analizálható, — akkor különös élménynek lettünk részeseivé, ami a legnagyobb mértékben meggyőzött arról, hogy jó úton járunk. Akárhol kutattuk is a mythisokban, műalkotásokban vagy nagy filozófémákban megnyilatkozó emberi existenciát, mindig úgy találtuk, hogy bizonyos ősi valóságok érintésére mindig azonos vagy hasonló képekkel reagál. C. G. Jung olvasásából meggyőződve arról, hogy ezeket az ősképeket az orvosi pszichológia is tudja bizonyítani, Szt. Ágoston után archetypusnak nevezvén őket, szemeink előtt az emberi kollektív tudatalatti, mint nagy közös nevező bontakozott ki; mint embervoltunk nagy közös szellemi alapállaga, amely a megértést egyáltalában lehetővé teszi. Ennek a megértőkészségnek a segítségével tudunk behatolni olyan távoli kultúrtájak világába is, aminő mondjuk az afrikai vagy — a minket közelebről érintő — lovasnomád kultúrtáj. Az előbbiről Leo Frobenius mondott alapvetőeket a kulturák sorsát és alakját vizsgáló munkáiban s ezt a módszert ő maga kulturamorfológiainak nevezte. Itt Frobenius eljutott az alapvető jelenségek és szimbólumok azonosságának felismeréséhez. A formáknak és tartalmaknak bizonyos, egyszerű módon előjövő együttese alkotnak egy-egy kultúrát. Minden kultúra saját törvényekkel bír, saját alapterve és stílusa van, s ebben a tekintetben *monád*.

Kerényi Károly vitte aztán tovább az archetypusról és a monádról szóló tanítást, „*Einführung in das Wesen der Mythologie*“ című alapvető munkájában, amelynek létrejötté óta lehet tulajdonképpen nagytípusú összehasonlító műveltség-történetről beszélni. (Együttműködésben J. Cs. G. Junggal, Amsterdam-Leipzig 1942). „Ha a monádok végső értelmét akarjuk megadni — mondja Kerényi — azt kell mondanunk: van egy szükségséglet az emberben, az t. i., hogy megformáltat hozzon létre, megformáltat a szellemben is, mint ahogy a testben is csak megformált bír létrejönni“. A megformált annak a monádnak a terve szerint formált, amelybe a lét-

rehozó tartozik. Az archetypus a monádban az emberi létezés egy még ősbibb rétegére mutat vissza: az eredetre, amelyre ezen a módon, az archetypus felidézése révén visszahelyezkedhetünk. Ez a visszahelyezkedés az eredetre pedig felveti már minden kultúra s így szükségképen minden kultúra-kutatás ősoát és értelmét is: ember és absolutum viszonyát. Idézzük mégegyszer Kerényit: „Művészek, sőt egész művésznép, városépítők és világképformálók csak annyiban igazán teremtő művészek, alapítók és megalapozók, amennyiben onnan meritenek és ott alapítanak, ahol a mythológiák végső alapja és eredete rejlik: a magát monadikusan megnyilvánító praemonadikusban... Történetileg csupán az ősmithologémák variációi léteznek, időtlen tartalmuk, a mithologiai ideák, pedig nem. Ezek az ő tisztaságukban — mint archetypusok — praemonadikusak. Ami történetileg létezik, az nemcsak monadikus, azaz térben és időben meghatározott kultúrához tartozó, hanem mű is, és mint mű: egy népnek jellemző módján megszólaló. Minden nép pedig a legtisztábban nyilvánítja saját formáját az Absolutum iránti magatartásában, azaz a praemonadikus határán.“

Idáig eljutva természetesnek kell tartanunk, hogy a műveltség-történész megvizsgálja tárgyát „Isten előtt“ — ahogyan ezt nálunk oly szépen Széchenyi mondta, de Széchenyi óta Adyn kívül kevesen, — ami azt jelenti, hogy a történeti bűvárlat végső fokon — mint minden nagy vallási téma — filozófiát kíván a maga számára, metafizikai háttérbe állítódik. Egy nemzeti történet metafizikáját a németek számára *Leopold von Ziegler* írta meg, „Das heilige Reich der Deutschen“ című nagy művében, a magyarság számára pedig „A Vándor és a Bujdosó“-ban *Prohászka Lajos*. *Prohászka Lajos* könyve időben megelőzte az új műveltség-történeti iskola kibontakozását, annak első, döntő hatású úttörője volt. *Prohászka* egyrészt valóban kíméletlen igazságszeretettel mutatott rá a magyar történet tanulságaira, másrészt első volt, aki megint kitért a kaput Európa felé. Könyve első felének jellemző címe ez: *Europa respicitur*...

Amit korszakjelző könyvében *Prohászka* keres, az már maga a legnagyobb kérdés, amivel földi lény szembekerülhet: a sors problémája ez. A sorsról szóló fejezetét, ahol a sors és a szabadság viszonyáról elmélkedik, lehetetlen megrendülés nélkül olvasni. Természetesen az, kinek számára e végső kérdések csak „a filozofus metafizikai játékát“ jelentik, — mint egyik bírálója írta, — értetlenül fog szembenállani ezzel az egész problematikával. Az istenség — írja Goethe — az alakulóban, magát kifejezőben eleven, nem pedig a már megmerevedettben...

Azok azonban, akiknek szívében Isten lakik, *Prohászka* könyve óta egyre erőteljesebben fordulnak minden történet- és műveltség-tudomány középponti kérdése: a sors kérdése felé. S ez az a pont, ahol a legkülönbözőbb tudományágak, az emberről szóló új tudományok irányai megint termékenyen találkoznak egymással. A Vándorban *Prohászka*, a Südamerikanische Meditationen-ben *Keyserling*, *Schicksalskunde*-jében *Frobenius*, mind az emberi sorsot helyezték vizsgálataik középpontjába. Itt a sors törvényszerűségeinek

kutatásánál ér megint össze a mi tudományunk az orvosi pszichológiával. Az új magyar történettudomány nagyon sokat fog köszönhetni a Szondi-féle genotropizmusnak, amelyet alapítója sorsanalízisnek is nevez. (*Analysis of Marriages*. 1937. The Hague, M. Nijhoff). Ahogy a történettudomány most bennünk visszatérőben van egyetlen méltó és értelmes tárgyához, az emberhez, úgy az orvostudomány is kiszabadul szűk materializmusából és Freud módszertani úttörése után — hála Jung és Szondi törekvéseinek —, megint az emberrel, — mint totalis egységgel, az emberi existenciával, mint psycho-physikai megnyilvánulásai mögött összefüggő létezővel kezd foglalkozni.

Amint a kultúrát ősök és utódok sorsosan egybefüggő műveként kezdjük tekinteni, amint engedjük, hogy a kultúrák történetét mozgó gének nemzedékeken át ható munkája megvilágosodjék előttünk, úgy jönnek megint az életbe vissza régen elsüllyedt egyéniségek, összefüggések, sorsok. A mi őseinkről van szó, a mi sorsunk gyökérzete tárul fel, amidőn mint valaha Macchiavellinek, a történésznek az ő ősei, a mult megnyilatkozik előttünk s a régi szellemek kérdéseinkre „*per loro umanità*“ válaszolnak nekünk. Ezért fontosabb számunkra az intuición minden más, a megértést szolgáló eszköznél, mert az intuiciónban — mint Szondi tanítja — tulajdonképpen őseink mondják meg magukat nekünk. Saját existenciánk így veszi fel magába a kultúra egész történetét, sorsunk az emberi történet egészének sorsává tágul ki. Ezzel maga a történész is elérte a legnagyobb emberi célt, aminek egész élete, egész életünk szolgálatában áll. Goethe így fejezte ki ezt: „*Uns zu verewigen sind wir ja da.*“ A hadvezér vagy a politikus a jövő felé tágítja ki egyéniségét, a történész a mult felé. Goethe tudta azt, hogy bennünk hajdani személyiségek töredékei lappanganak; ezek elő-elő bukkanása: műveink. E művekben szembesítődünk őseinkkel — ahogy e gondolatmenet elején már említettem — és megpillantjuk az emberi sorsot. S ha ilyen módon felvettük magunkba az Ember életútjának egészét, akkor életművünk végén mi is elmondhatjuk e legnagyobbal: Művünk egy kollektív tágult lény műve, amely a mi nevünket viseli homlokán.

FERDINANDY MIHÁLY.